

7. 46. ЦДДАУкраїни, ф. 361, оп. 1, спр. 590, арк. 13, 15. 47. ЦДДАУкраїни, ф. 361, оп. 3, спр. 2, арк. 2. 48. ДАЛО, ф. 907, оп. 1, спр. 141, арк. 78, 79, 88, 127. 49. ЦДДАУкраїни, ф. 361, оп. 1, спр. 608, арк. 175–176. Морз=0, 57 за. 50. ЦДДАУкраїни, ф. 361, оп. 3, спр. 1, арк. 18. 51. ЦДДА України у Львові, ф. 146, оп. 60, спр. 1201, арк. 13. 52. Отчет временного военного генерал-губернатора Галиции по управлению краем за время с 1-го сентября 1914 г. по 1 июля 1915 г. – Киев, 1916. – С.17, 30. 53. Мазур О., Патер І. Львів у роки Першої світової війни // Львів: Історичні нариси. – Львів, 1996. – С.315.

УДК 94:316.4.063.7(477.83/.86-11) “1914/1918”

І.Р. Берест

Львівський національний університет імені Івана Франка

РЕПРЕСИВНІ АКЦІЇ ЩОДО НАСЕЛЕННЯ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

© Берест І.Р., 2007

Досліджується політика австро-угорської та російської влади у Східній Галичині в роки Першої світової війни, роль мирного населення у цих відносинах. Зроблено спробу аналітично оцінити цей процес, визначено наслідки цього явища.

In the article the policy of the Austrian and Hungarian and also Russian authorities in East Galicia during the World War I, the role of the civil population in these relations are researched. The attempt to evaluate the process is made. The consequences of the phenomenon are determined.

Перша світова війна стала важким випробуванням для населення Східної Галичини, адже її територія слугувала ареною найбільших і найкровопролитніших побоїщ на Східному фронті. Її населення зазнало страшних збитків від руйнувань та спустошень, спричинених воєнними діями, а також бруталністю як російського, так і австрійського командування.

Війна, як відомо, розпочалася 1 серпня 1914 р., а вже 6 серпня у наступ перейшли російські армії Південно-Західного фронту. Вони прорвали австрійську оборону й зайняли частину Східної Галичини. Поразка австро-угорських військ мала страшні наслідки для українців Галичини. Шукаючи причини своїх невдач, австро-угорське командування охоче повірило звинуваченням польської адміністрації провінції в тому, що такою причиною стала “зрада українців”, котрі нібито таємно шпигували й допомагали росіянам. Поразка австро-угорської армії на початку війни поставила на перший план проблему москвофільства. Австрійська адміністративна та військова влада, прагнучи виправдати себе перед суспільством, звинуватила у всіх невдачах українців Галичини, ототожнюючи їх із москвофілами. Приводом для цього послужило створення 11 серпня 1914 р. у Києві “Карпато-руського освободительного комитета” із метою “...освідомлювати російську суспільність і російську армію, про історичні переживання і теперішнє національно-культурне та політичне положення російського Прикарпаття”. Крім того, в липні 1914 р. москвофіли видали для командного складу Південно-Західного фронту невелику працю “Современная Галиция”, в якій наголошувалося на важливості русофільської роботи в Галичині, навіть подано карту краю з позначенням місць проживання та прізвищ членів Русского Народного Совета. При цьому тенденційно представлено український рух “як інтригу інтелігенції без політичного значення” [1, с. 6–10].

“Українська зрада” в Галичині була вигідна як польській адміністрації, яка прагнула використати москвофільство проти знищення українства, так і військовій владі. Командувач 11-м корпусом австрійської армії генерал Колошварі у розмові з намісником Галичини В. Коритовським відверто заявив: “Не припускав я, що наша армія опиниться у ворожому краї”. І зауважив, що перш ніж починати війну з Росією, треба було перевішати все русинське населення. А командувач австро-угорською армією східного напрямку ерцгерцог Фрідріх, взагалі, цинічно заявив, що Галицька битва програна через “запроданство і зраду місцевого населення” [2, с. 63].

Митрополит А. Шептицький у листі до Є. Олесницького 22 серпня 1914 р. також відзначив підступність та провокативність дій крайової польської адміністрації проти українців. “Проти нас, – писав він, – ведуть акцію ті, що підтримували москвофільство в краї, а тепер арештовують наших найкращих і невинних людей; про ув’язнених москвофілів говорять, що це внаслідок доносів українців. Водночас переконують військові структури, що українці та москвофіли однаковою мірою не заслуговують на довір’я. В цьому безголовому змішанні готують українцям знищення. Коритовський діє хитро супроти українців, і тому він небезпечний” [2, с. 62].

Уже на початку війни австрійські власті почали невинувачені репресії проти українців, звинувачених у москвофільстві. Урядовим колам було добре відомо про неоднорідність українського суспільства, а судові процеси 1914 р. у Львові, Марморош-Сігеті та Чернівцях показали масштаби москвофільства. Тому, намагаючись уникнути “української зради” у тилу своїх військ, галицьке намісництво 8 серпня 1914 р., а Начальна команда 15 серпня 1914 р. опублікували у Львові розпорядження про енергійну боротьбу з москвофільським рухом із застосуванням найширших засобів екзекуції та без будь-якого помилування звинувачених. Австро-угорські військові власті запідозрювали населення Східної Галичини у зрадницьких відносинах з Росією, вимагали негайного прийняття суворих заходів, бо інакше “район бойових дій у Східній Галичині внаслідок зрадницьких замислів русофільського населення може опинитися в серйозній небезпеці і всі воєнні дії будуть значно ускладнені” [3, с. 26–29].

Командувач австро-угорськими військами східного напрямку ерцгерцог Фрідріх з цього приводу заявляв, що Галицька битва серпня–вересня 1914 р. програна через “запроданство і зраду місцевого населення” [2, с. 63]. В результаті відступаючі війська, насамперед угорські частини, розпочали кампанію терору проти українського населення. До цього підключилися жандармські підрозділи, які спочатку москвофілів, а згодом і взагалі українців цілими сотнями почали заарештовувати. Так, у Бродах було арештовано 60 осіб, у Золочівську в’язницю кинута 150 чол. Лише 20 серпня 1914 р. у Львові заарештовано 1200 чол. [4, с. 220]. Людей арештовували за будь-якою підозрою, без усяких підстав. Селянин з Лемківщини згадував, що був арештований за те, що при обшуку в нього знайшли молитовну книгу, надруковану кирилицею [5, с. 39]. В с. Гойче Рава-Руського повіту австрійці арештували Івана Василькова, Івана Бабія і Федора Янківа. Із села Катериничі Рудківського повіту солдати вигнали всіх жителів в поле – частину арештували, а решта стратили [6, с. 67–69]. У с. Залужжя Городоцького повіту було арештовано 40 селян, у Куликові – 24 [7, с. 99].

Під час арештів затриманих піддавали знущанням. Особливою жорстокістю відзначалися угорські військові. Вони всіх русинів розглядали як шпигунів і за найменшої підозри розстрілювали і часто вішали. Один з очевидців цих репресій – Василь Маковський – так описав картину боротьби у Станіславові: “Розстріли не переводилися. З тим найбільше спішилися. Трескіт сальв у жахливому кутику смерті не вгавав – від ранку до ночі... Одинцем чи групами, закованих і вільно, спроваджували з усіх сторін арештованих” [8, с. 79].

24 серпня 1914 р. у Львові були страчені фабричний кочегар І. Хиль, поденний робітник С. Хиль родом із Пониковиці Бродівського повіту та інші; 25 серпня – група селян, серед них – О. Батійовський, В. Кашуба, В. Перчун [9, с. 164]. 14 вересня 1914 р. військовий патруль провадив 45 українців, арештованих як підозрілих у приналежності до москвофільства, із села Волиця Добромільського повіту до Перемишля. Як тільки арештовані появились на вулицях міста, натовп почав до них кричати: “Зрадники! На шибеницю!”. Випадково повз них переходив відділ угорських гонведів. Після короткої розмови з комендантом патруля, угорці кинулися із шаблями на

арештованих і порубали їх. 42 особи загинули, а троє перебували у важкому стані, але вижили [10]. У селі Синєвидську Верхньому 19 жовтня 1914 р. угорські військовики повішали 11 українських селян, котрих військово-польовий суд 55-ї дивізії інфантерії визнав винними у державній зраді” [3, с. 182].

Серед арештованих, підозрюваних у зраді, опинилися навіть греко-католицькі священники. Митрополит А. Шептицький у цьому зв'язку звертався з листом до президії намісництва, у якому писав: “Деякі органи адміністративної влади мстяться на зовсім невинних священниках і представляють владі військовій як небезпечних русофілів людей, яким не могли нічого закинути” [11, с. 608–609].

Заарештованих тисячами відправляли вглиб Австрії й там кидали до концентраційних таборів, серед яких виділявся сумнозвісний Талергоф. У цих таборах від голоду, холоду і пошестей поруч із людьми, які не приховували симпатій до Росії, загинули тисячі вірнопідданих габсбурзькому престолу українців [12, с. 98–99].

Кількість невинно страченого українського населення у перший період війни австрійська влада не повідомляла. Лише у 1917 р., коли питання про звірства 1914–1916 рр. стали предметом обговорення у парламенті, було названо деякі приблизні цифри: 60 тис. повішаних і розстріляних, 100 тис. відправлених до таборів [13, с. 58]. За іншими свідченнями було вбито 36 тис. українського цивільного населення й приблизно стільки ж загинуло в австрійських концтаборах [14, с. 58]. Очевидно, що цифра страт українського цивільного населення австрійськими та угорськими військами на початку Першої світової війни потребує перевірки.

Отже, превентивні заходи щодо поборювання москвофільства перетворилися з вини як центрального австрійського уряду, так і адміністрації Галичини на безконтрольний терор проти всього українського населення Австрії. Масовий характер переслідувань спричинив відверті зловживання військових і жандармських підрозділів.

Незавидна доля спіткала також галицьких українців, котрі потрапили під російську окупацію. Російські війська увійшли у Львів 3 вересня 1914 р., а на середину вересня вийшли на рубіж річки Віслок за 80 км від Кракова. Отже, вся Східна Галичина була зайнята російськими військами. Царський уряд швидко дав зрозуміти, що він не вважає Східну Галичину якимсь новим і тимчасовим завоюванням, називаючи її не інакше як “давньою російською землею”, яка тепер “назавжди возз'єднується з матір'ю Росією”. Потім він узявся за втілення в життя міфу про “російськість” Галичини. Генерал-губернатором було призначено графа Георгія Бобринського, який зразу розпочав загальний наступ на український рух, або “мазепинство”, як його називали царські чиновники. Його з ентузіазмом підтримали москвофіли. Такі їхні лідери, як Володимир Дудикевич, Семен Бандасюк та Юліан Яворський перед початком війни повтікали до Росії, а тепер поверталися разом із переможними російськими арміями. Москвофіли почали виявляти і видавати українських діячів (аналогічно тому, як останні видавали перших австрійцям кілька тижнів перед тим), яких заарештовували й депортували вглиб Росії [15, с. 298].

За наказом царських властей було закрито усі українські культурні установи, кооперативні та періодичні видання. Вводилося обмеження на вживання української мови й робилися спроби впровадити в школах російську мову.

На початку жовтня 1914 р., згідно з розпорядженням Г. Бобринського, відбулися обшуки приміщень і арешти у Львові. Під час обшуку в приміщеннях страхового товариства “Дністер” жандарми вилучили декілька тисяч примірників “Кобзаря”, а при огляді каси конфіскували фонд товариства “Просвіта” на суму, еквівалентну 100 тис. російських рублів. Обшуки також відбулися в Гіпотечному банку, соборі Св. Юра, Національному музеї тощо [16, с. 308–310].

У середині лютого 1915 р. у Львові російські жандарми кинули за ґрати близько півсотні українських діячів. На початку березня 1915 р. Східну Галичину накрила чергова хвиля арештів – було ув'язнено близько 300 українців, переважно представників інтелігенції [16, с. 311]. У Львові арештували 60 українців, серед них: директорів “Дністра” – С. Федака та В. Охримовича, директора “Народної торгівлі” Заячківського, адвоката М. Шухевича, редактора часопису “Нове слово”

М. Курцебу, урядника університетської бібліотеки Б. Барвінського, гімназійного професора о. Я. Левицького [17, 18 лютого].

У звіті Г. Бобринського стверджувалося, що упродовж 1914–1915 рр. з Галичини адміністративно видалено (вслано) 1962 особи й переселено до східних повітів 2364 особи, але вірогідно, що ці дані занижені, оскільки точного обліку не проводилось, особливо військовими. Принаймні Комітет допомоги біженцям і виселенцям при Українській Центральній Раді зареєстрував на жовтень 1917 р. “по важних пунктах Сибіру і Центральної Росії” понад 12 тис. виселенців. Крім того, до тисячі адміністративно висланих із Галичини російською адміністрацією скупчувалися тоді у Києві та окрузі. Отже, загальна кількість адміністративно видалених (висланих) із краю – понад 13 тис. осіб, більш ніж у шестеро перевищували дані Г. Бобринського [18, с. 41].

Особливо масованих атак із боку російської адміністрації зазнала греко-католицька церква – цей символ західноукраїнської самобутності. Однією з перших жертв російської окупаційної влади став митрополит А. Шептицький, котрого 19 вересня 1914 р. було заарештовано й вивезено до Росії, де він перебував до весни 1917 р. Окрім митрополита, росіяни арештували ще 80 осіб греко-католицького духовенства, в т.ч. Й. Боцяна – ректора духовної семінарії, С. Юрина – золочівського декана, М. Цегельського – кам’янка-струмилівського декана, М. Яцковського – канцлера Львівської митрополичої консисторії [19].

Газета “Діло” повідомляла, що в часі російської окупації у Львівській єпархії було арештовано і померло 22 священики зі Львова, Рогатина, Радехова, Ліщина, Перемишлян. У Перемишльській єпархії російська влада заарештувала і закатувала 33 священики, в Станіславівській – 5 [20, 15 вересня].

“Поголовно вислано українських священиків, – писав історик М. Грушевський, – або всю інтелігенцію, цілі маси свідомих селян і міщан. Усе те нелюдським способом хапали в чім застали, арештували, волочили по в’язницях і етапами висилали в Сибір без різниці, жінок, дітей, старців, хворих і калік. Скільки таким способом знищено людей, се переходить всяку ймовірність” [21, с. 529].

Зі вступом російських військ до Львова Синод Російської православної церкви зараз же вислав до Галичини фанатиків російського православ’я – владику Храповицького з Харкова й владику Євлогія з Холма. Головне завдання їхньої місії полягало у руйнуванні греко-католицької церкви. Російські власті з великим завзяттям взялися за викорінення унії та насадження православ’я як основи самодержавства та російськості.

На перших порах головну роль у православній церковній перебудові Галичини відіграла церква Св. Георгія у Львові. З прибуттям до Львова Євлогія ця церква стала єпископською кафедрою, а настоятель церкви став довіреною особою Євлогія при військовому генерал-губернаторові. В доповідній записці від 12 вересня 1914 р. “Про православну церкву в Галичині” Євлогій доручив місіонерам схилити народ до повернення в православ’я, негайно відкривати народні школи в селах, що перейшли на православ’я, забрати під православні храми Успенську, Преображенську церкви та собор Св. Юра у Львові, закрити василіанські монастирі та конфіскувати їхнє майно [16, с. 311]. А 19 вересня 1914 р. начальник штабу генерал Якушкевич у зверненні до архієпископа Євлогія та губернатора Г. Бобринського зазначав, що у зв’язку з відсутністю греко-католицьких священиків, залучити до служби православних у Бродах, Щирці, Лубнах; дозволити уніатським священикам приймати православну віру; відкрити духовну семінарію у Львові; допомогти Львівському братству перейти у православ’я [22, арк. 33–34].

25 січня 1915 р. генерал-губернатор Г. Бобринський видав циркуляр “По церковно-релігійному питанню”. Повітова російська адміністрація сприйняла його як вимогу всім греко-католицьким священикам прийняти православ’я або ж залишити свої приходи. В результаті розпочався тиск і репресії проти греко-католицьких священиків. При цьому особливу активність розгорнули місцеві поліційні чини. За даними канцелярії військового генерал-губернатора за дозволом Г. Бобринського в греко-католицькі приходи було призначено 86 православних священиків. З них 35 – на прохання прихожан і 51 – за скеруванням архієпископа Євлогія. 75 чол.

отримали призначення у Львівську губернію і 11 – у Тернопільську та Перемишльську. Ці дані дещо відрізнялися від даних канцелярії архієпископа Євлогія, згідно з якими на 4 квітня 1915 р. у приходах Східної Галичини перебувало 113 православних священників [23, с. 200–202].

Активну участь у насадженні православ'я брали галицькі москвофіли. Без відома настоятеля Успенської і Преображенської церков і митрополичого капітулу “Руський Народный Совет” надав архієпископу Євлогію ці храми для богослужіння 19 і 20 грудня 1914 р. в день іменин Миколи П.

За виголошення антиросійської проповіді митрополит А. Шептицький був посаджений під домашній арешт, а 19 вересня вивезений через Київ у глибину Росії, де він, ставши царським в'язнем, просидів у монастирях-тюрмах аж до вибуху революції 1917 р. [16, с. 311–312].

Про репресивну політику російських властей стосовно греко-католицької церкви стало відомо зарубіжній громадськості. В газетах з'явилася інформація про насильницьке навернення населення Галичини в православ'я, про заслання священників до Сибіру, повішання росіянами в містечку Олесько 4-х монахів-капуцинів [23, с. 203].

Бурхлива міжнародна реакція, протести Ватикану на церковну політику російських властей у Галичині змусили шукати винуватців у її здійсненні. Російська преса, політичні кола, чини Ставки основним винуватцем невдалої політики “возз'єднання галицьких уніатів” вважали єпископа Євлогія. У квітні 1915 р. єпископа усунули з Галичини з почесною: його нагородили хрестом на клобук, що було високою нагородою для молодого ієрарха, якому було лише 47 років [23, с. 206]. Однак по суті діяльність єпископа Євлогія в Галичині припинила війна. У травні 1915 р. російські війська залишили фортецю Перемишль, потім Львів і всю Східну Галичину. Під час затяжного відступу російських військ місцеве населення знову попало під репресії. На початку червня 1915 р. вище російське командування віддало військам жакливий наказ, згідно з яким залишена територія “...повинна бути перетворена у пустелю, тобто звільнена як від населення, так і від усього, що могло становити для ворога певну цінність”. З практичного боку це означало масове виселення людей, особливо чоловіків “від 17 до 45 років”, вивезення або знищення продовольчих запасів, включаючи посіви зернових культур [24, с. 144].

Кожного разу відступаючі війська здійснювали масові репресії над цивільним населенням і тим самим провокували нові хвилі біженців. З прифронтових повітів насильно відселяли людей. Їх будинки та господарства руйнували, грабували або спалювали. Газета “Діло” у листопаді 1915 р. повідомляла, що подібної масової еміграції перед ворогом історія кількох поколінь нашої суспільності не знає. Понад півмільйона мешканців із Галичини опинилися на чужині [25, 2 листопада].

Загалом перед відступом російська армія не надто переймалася місцевим населенням. За свідченням очевидця, 19 червня 1915 р. в с. Жовтанці біля Львова було справжнє пекло. Від хати до хати ходили жандарми, змушуючи людей силою до переїзду в Росію. На наступний день силою зброї повиганяли людей зі своїх домівок, лякаючи історіями про звірства австрійської армії. Тоді із Жовтанців виїхало 379 родин, що становило близько 2000 чоловік. В селі залишилося тільки половина греко-католицького населення [26, 16 листопада].

Якщо попервах біженство було наслідком паніки, яка охоплювала мешканців через обстріли населених пунктів, то тепер у багатьох місцевостях почалося примусове виселення за розпорядженням військової влади. У зв'язку з цим таке біженство мало ознаки примусової депортації, наслідки якої стали страшною драмою для десятків тисяч людей.

Із середини липня 1915 р. ринув потік вигнанців із Східної Галичини, який налічував близько 100 тис. осіб [24, с. 116]. Великі маси людей рухалися у східному напрямку обозами, а інколи пересувалися навіть таборами з худобою та домашнім майном, нагадуючи картину “великого переселення народів”. Потік людей, коней і обозів досягав місцями ширини до 10 км. На шляху свого пересування біженці розпродували потроху за півдарма худобу та майно, сідали в поїзди на залізничних станціях і роз'їжджалися в різних напрямках, віддаючи себе на волю випадку і долі. За таких обставин часто розлучалися члени родин, губилися діти, багато вигнанців гинули від хвороб і нещасних випадків.

З прифронтових територій російське командування насильно виселяло євреїв. Так, весною 1915 р. з російської прифронтової зони вздовж Дністра шириною 10 км євреїв було виселено в тил на територію Чортківського та Гусятинського повітів [27, арк. 1–130]. З Гусятини, де до війни проживало 6 тис. євреїв, їх виселили західніше австрійської прифронтової зони. Тільки в Копиченцях опинилися понад 3 тис. осіб. Незабаром це населення почало голодувати, кинулися пошесні хвороби.

У травні 1915 р. російське військове командування наказало розклеїти оголошення командування такого змісту: “У кожному населеному пункті будуть взяті євреї-заручники, які своїм життям будуть відповідати за ворожі акти, здійснені їхніми соплемінниками”. Влітку 1915 р. 400 євреїв-заручників було вивезено і ув’язнено в тюрмах Полтави, Катеринослава та Могильова [28, с. 27–28].

Отже, у роки Першої світової війни австрійська та російська влади здійснювали у тій чи іншій формі репресивні дії проти населення Східної Галичини, в результаті чого воно зазнало значних людських утрат, поневірянь та бідувань.

1. Петрович І. Галичина під час російської окупації. Серпень 1914 – червень 1915. – Львів, 1915. 2. Москвофільство: документи і матеріали / Вст. ст., комент. та добірка документів О. Сухого. – Львів, 2001. 3. Военные преступления Габсбургской монархии 1914–1917 гг. – М., 1964. 4. Компанієць І. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини і Закарпаття на початку ХХ ст. – К., 1960. 5. Талергофський альманах. – Вип. II. – Львів, 1925. 6. Ваврик В.Р. Терезини і Талергоф. – М., 2001. 7. Осечинський В. Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму. – Л., 1949. 8. Маковський В. Талергоф: спогади і документи. – Львів, 1934. 9. Історія Львова. – К., 1984. 10. Український вісник (Львів), 1921, 15 вересня; Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914–1923 рр. – Т.1. – Львів, 1998. – С.28. 11. Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність: Документи і матеріали 1899–1944. – Т.2. Кн.2: Листування. – Львів, 1999. 12. Попик С. Біженці з Галичини та Буковини в Австрії: з історії австрійської політики в українському питанні (1914–1918 рр.) // Питання історії нового та новітнього часу: Зб. наук. статей. – Чернівці, 1997. – Вип. 5. 13. Макаруч С. Етносоціальне розвиток і національні відносини на західноукраїнських землях в період імперіалізму. – Львів, 1983. 14. Нагаєвський І. Історія української держави ХХ століття. – К., 1993. 15. Субтельний О. Україна: історія. – К., 1991. 16. Мазур О., Патер І. Львів у роки Першої світової війни // Львів: Історичні нариси. – Львів, 1996. 17. Діло, 1917. 18. Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939). – К., 2004. 19. Нива. – Львів, 1916. – №4. – С.262–264; Шематизм. – С.172. 20. Опис священників, померших в часи російського наїзду // Діло. – 1915. 21. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – Нью-Йорк, 1990. 22. ЦДІАУ у м. Києві, ф. 361 (Канцелярія військового генерал-губернатора Галичини), оп. 1, спр. 162. 23. Бахтуріна А. Окраины Российской империи: государственное управление и национальная политика в годы Первой мировой войны (1914–1917 гг.). – М., 2004. 24. Сердюк О. Біженство в Україні під час Першої світової війни // Проблеми історії України ХІХ – початок ХХ ст. – К., 2002. – Вип. IV. 25. Діло, 1915. 26. Історія одного села з часу російського наїзду // Діло. – Львів, 1915. 27. ДАЛО. Ф. 322, оп. 1, спр. 66. 28. Погребинська І., Гон М. Євреї в Західно-Українській Народній Республіці. – К., 1997.